

ԵՐԿՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՄԱՍԻՍ կը հրատարակուի ի կ. Պոլիս, ամէն ամիս 1ին և 15ին:
Հասցէ՝ կ. Պոլիս, Ղալաթիա հրատարակեան խան:
Ձեռքէ կը ծախուի հատը 40 փարսյ:

Բաժանորդագիրն

Պոլիս, տարեկան

Գաւառները,

Օտար երկիրք,

մէկ մէճիտ:

մէկ քառորդ ոսկի:

վեց ֆրանք:

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ, 15 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Նորընտիր Քաղաքական Ժողովը վեր-
ջապէս կերպարանք ստացաւ և իր նիստե-
րու կանոնաւոր սուղինը ըրաւ սեպտ.
9 ին, Ատենապետութեամբ Սահակ Էփէն-
տի Ղաղարոսեանի և ատենադպրութեամբ
Մկրտիչ Էփ. Մանուկեանի:

Տասն և հինգ քսան տարիներէ ի վեր
իրարու յաջորդող Քաղ. Ժողովներէ ոչ մի-
այն վիճակուեցաւ այն խոտապահանջ հար-
կը յարւամ կը դռնուի նորընտիր Քաղ.
Ժողովն: Արդարեւ շատ ծանր աշխատու-
թիւններ անհրաժեշտ են որպէս զի այս
Քաղ. Ժողով արդարացին այն ածականը
որով ազգը զնա մկրտած է: Նախորդ
Քաղ. Ժողովները փառքի տիտղոսին կըս-
տանային իրենց ատենապետներու մակա-
նունէն. այդ Քաղ. Ժողովներու ծննդեան
ու մահուան վկայագիրները տրուած են
յանուն և ի մականուն տաւանապետներուն.
այսպէս կ'ըսուէր Նուրեան կամ Մաքսուտ-
եան վարչութիւն. իսկ արդի Քաղ. Ժո-

ղովը կը յորջորջի հրապարակ — ideal — Քա-
ղաքական Ժողով:

Մտատիպար Քաղ. Ժողով մեզ պէտք
է, կը գոչէր հասարակաց կարծիքը: Մը-
տատիպար Քաղ. Ժողով մը պիտի տանք
քեզ, ազգին ըսաւ Ազգ. Ժողովն: — Այս'
այս է մեր մտատիպարը, բացառանջեց ազգը
երբ խնացաւ իր նոր վարիչներու անուններն:
Այժմ՝ կը մնայ Քաղ. Ժողովին արդարա-
ցնել իր ստացած մակդիրը:

Պիտի յաջորդի՞, Շատ յոյս ունինք, երբ
Ազգ. Ժողովի քուէտուփէն ելան այդ ա-
նունները հակառակորդ երեսփոխաններէ
ոմանք կ'ըսէին «կ'ուրախանաք այժմ՝ որ
ունեցաք ձեր մտատիպար Քաղ. Ժողովը
բայց շատ չ'ուշանար դուք ալ պիտի տի-
տաղար»:

Մեր կարծիքը բոլորովին հակառակն
էր. այս Քաղ. Ժողովը դիպուածի ար-
դիւնք չէր. քուէներու այդքան ստուար
մեծամասնութիւն դիպուածով իրարու չեն
միանար. մեքենայութիւններու ծնունդ
չէր, վասն զի Ազգ. Ժողովը կաշկանդեալ
ձեռքերով չքուէարկեց. իսկ տուփէն ե-
լած անունները չողջողուն չէին չըսուցիչ
փառքի լոյսով: Ուրեմն պատճառ մը կար
որ ամենքս միացանք այդ անուններու
չուրջը: Այդ պատճառը շատ բազմակնճի-

ւըն չէր: Փնտուած էինք այնպիսի անձ-
նաւորութիւններ որք ըլլան անշահախըն-
դիր, անկեղծ ազգասէր և բաւական խելք
ու խոհականութիւն ունենան ազգին գոր-
ծերն իմաստութեամբ և ուղղամտութեամբ
վարելու: Բնորոշած Քաղաքական ժողո-
վականներն օժտուած էին այս յատկու-
թիւններով: Ի՞նչէն գիտէինք. անոնց ան-
ցեալովը. ազգը իր գոհունակութեան աղա-
ղակովը նուիրագործեց Ազգ. ժողովի ըն-
արութիւնը: Արդ անոնք որ իրենց կեան-
քին մի մեծ մասն այնքան օգտակար կեր-
պով նուիրած են ազգին, հաւանական է
որ ապագային յուսախափ չ'ընեն ազգը:
Սակայն պէտք է խոստովանիլ թէ որ-
քան որ ալ ծանր պարագայանութիւններ
կան այս Քաղ. ժողովին վրայ—չնորհիւ
իր վայելած բարի համբաւին—այսուհան-
գերձ ներքին պարագայներն ալ նպաս-
տաւոր են իրեն: Ապահովարար իր դէմ
խոջնդոտներ պիտի չեւլեն ազգին կողմա-
նէ. ազգն ու մամուլը իրեն համակիր են.
իսկ Ազգ. ժողովն անհնարին է որ դժ-
ուար պարագայներ ստեղծէ այն Քաղ.
ժողովին զոր այնքան խոհականութեամբ
և բարեյօժար տրամադրութիւններով ընտ-
րեց: Պատրիարք Սրբազանը կատարելա-
պէս համակարծիք և համերաշխ կը թուի
այդ Քաղ. ժողովին, իսկ Կրօն. ժողովը
խանդավառ է:

Այս ամէն նշաններն ակներեւ ցոյց
կուտան թէ՛ կարծեաց ընդհանուր հո-
սանք մը կայ որ կը մղէ ամբողջ ազգն,
իր պաշտօնական մարմիններովն հանդերձ,
միասիրտ աշխատել լաւ ուղղութիւն տալ-
ուրելու ազգին ամէն գործերուն: Շնոր-
հիւ այդ կարծեաց հոսանքի այսօր ունինք
այնպիսի կացութիւն մը որու նմանն ու-
նենալ հազուադէպ է: Ահա՛ Պատրիարք
մը որ իր առաջին փորձերն ընելէ յետոյ
յոյժ ժողովրդական ըլլալու խոստումներն
սկսած է տալ: Ահա՛ Կրօն. ժողով մը որ
կը ներկայացնէ մեր եկեղեցականութեան
լաւագոյն տարերքներու մէկ մասն, ահա՛
մոտախափար Քաղ. ժողովն և ահա՛ Ազգ.
ժողովն որ մի տարի է իր խոհականու-
թեան ու լրջութեան անժխտելի տալա-
ցոյցները տուաւ. և ասոնց հետ ազգ մը
որ մեծ վատահալութիւն ունի իր ղեկավար-
ներուն: Երեւոյթն յուսած իծաղ է. ա-
մէնքս ալ յուսալիւ սպասենք:

Դժբաղդարար այդքան յուսած իծաղ
չեն Ս. Էջմիածնի շրջակայներէ հասած
լուրերը: Արեւելէ հաղորդեց թէ՛ Կողբի
մէջ—Էջմիածնի անմիջապէս մօտ—Կրօնա-
փոխութիւնն սկսած է: Երբ Կրօնափո-
խութիւն կ'ըսենք պէտք չէ ենթադրել
թէ՛ Հայերը Հռովմէադաւան կամ Բողո-
քական կ'ըլլան, այլ ուսադաւան. և
երբ Ռուսիոյ մէջ ժողովուրդ մը կ'ընդու-
նի պետական կրօնքն այլ եւս կարող չէ
վերադառնալ իր նախկին եկեղեցւոյ. և
ընդունիլ պետական կրօնքը, փոխանակ
տէրութիւն ք: քն ունենալ, այդ կը նշանա-
կէ թէ՛ արդէն այլեւս այդ Հայերն մեր
ազգաստեմարէն ջնջուած են:

Մինչեւ վերջի տարիներս հաղուադէպ
էին այդ Կրօնափոխութեան դէպքերն.
յորմէ հետէ Արարատ ու Կովկաս գրաւուած
են Ռուսներէ հազիւ թէ երկու կամ երեք
գիւղ Կրօնափոխ եղած էին. ինչ որ յի-
սուն տարիներու մէջ ցանցաւ պատահար
էր, սկսած է սովորական դառնալ: Ան-
հուն տիրութեամբ կը վշտանան մեր սըր-
տերը. բայց միթէ կը բաւէ՞ սգալ ու
տորովի: Երբ հիւանդութիւն մը կ'ընայ
քաղքի մը մէջ ու զոհեր կը տանի, քաղ-
քի մը առաջին պարտականութիւնն է ո՛չ
թէ լալ, այլ ցաւին դարմանն որոնել:

Բայց պէտք է ցաւը գիտնալ: Ի՞նչ է
այն չարիքը որ կը հարկադրէ Հայերն—
թէպէտեւ խեղճ գիւղացի հայ բայց միշտ
հաւատարիմ իր եկեղեցւոյն— թօթափել
ի բաց մերժել իր նախնեաց հաւատքը:
Ամօթով պէտք է ըսենք թէ անդիտակ
ենք այդ հաւատափոխութեան ստոյգ
պատճառներուն. միայն կ'ենթադրենք թէ
Ռուսիոյ կեդրոնական կառավարութեան
կողմէ ուղղակի ճնշումը ըլլալու չէ, և մեծա-
պէս հայ հիւանդականութեան տնկարդու-
թիւնն է այդ դժբաղդութեան պատճառն:
Անցեալ չաբաթ Արեւելէ հրատարակեց
ընդարձակ թղթակցութիւններ ուր պար-
զապէս կը տեսնուէր թէ հայ եկեղե-
ցականութիւնը սկսած է կորսնցնել այն
բարոյական իշխանութիւնը որ հազար
հինգ հարիւր տարիներէ ի վեր իր հաս-
տատ ժառանգութիւնն էր, իր մեծ ոյժը,
ազգին սրահապանը: Ողորմելի եկեղեցա-
կանութիւն մը նոյն իսկ Էջմիածնի հովա-
նիին ներքեւ սպառ սպռու կ'ոջնջացնէ այդ
ամէնը:

Եւ վտանգն էջմիածնէն է . դիտուած է թէ ամէն ատեն որ Արարատ-Կովկասեան հայերու մէջ խմբովին կրօնափոխութեան դէպք մը պատահի հանդիսաւայրը միշտ էջմիածնի շրջակայներէն է . բողոքականութեան լոյնը Վաղարշապատն է եղած . էջմիածնի վարդապետներն այնքան անտանելի դարձած են , կը պատմէր ինձ էջմիածնի միտքն մը , որ գիւղացիներն աւելի նախապատիւ կը համարին Պարսից մոլլաներու յանձնել իրենց տասանորդը քան հայ վարդապետներու . ե նուէր հաւաքելու համար շատ անգամ այդ մոլլաներն առաջ կը քշուին հայ վարդապետներէ :

Բայց մինչեւ ցարդ կրօնափոխութիւնը կը կատարուէր դէպի կաթողիկոսութիւն եւ ի բողոքականութիւն , իսկ այժմ վտանգը մեծ է . Կարող ե՞նք անտարբեր նստիլ : Երկու երեք գիւղ աւելի կամ պակաս ի՞նչ փոյթ էջմիածնի հոգեւորականութեան . զուտ հասոյթի խնդիր է իրենց համար . քանի մը մանկթ պակաս պիտի տունեն . Աստուած մեծ է . ուրիշ տեղէ դուռ մը կը բանայ : Իսկ ազգն որ իր եկեղեցին պահպանելու անզուտակ տենչովը կը տոչորի , այդ կրօնափոխական ժանտախտը վանելու մեծ պարտականութեան ներքեւ է : Այդ վարակիչ ախտին երբ սկսի տարածիլ , այլեւս սահման զնեւ դժուարին է . բնականաբար տեղական իշխանութիւնը հետզհետէ պարագայներէ օգուտ քաղելով իր քաջալերական աջակցութիւնը չափաւ խնայէ այդ տարածումի սուրբ գործին :

Պալատէնիան կարող է կաշկանդել Վեհ . Հայրապետի իրաւասոյթիւնը , կարող է մեր եկեղեցին կապտել — առժամեայ կերպով — իր անժխտելի իրաւունքներէ . բայց ո՛չ մի Պալատէնիա կարող է ստիպել հայրապետն ու եպիսկոպոսներն հոգեւորական պաշտօնի կոչել անարժան անձինք : Հսկել եկեղեցականութեան վրայ , մաքուր բարոյականով , գթասիրտ , հայրախնամ հոգեւորականութիւն մը ունենալ , այդ մեր ձեռքն է :

Մեր անտարբերութիւնը կորստաբեր է . Կովկասի հայ մամուլը կաշկանդուած է . էջմիածնի զեղծումները մատնանիշ ընել , դարմանները ցոյց տալ , հասարակաց կար-

ծիքը գրգռել այդ ներքի չէ թիֆլիզի հայ լրագրութեան . երբ եկեղեցի մը ժողովրդական է , այդ եկեղեցիի պահապան հրեշտակը հատարակաց կարծիքն է , ժողովրդի հաւատքը :

Բայց երբ թիֆլիզի մամուլը կը լռէ , մեր մամուլին պարտականութիւնն է հընչեցնել աղմուկի զանգակը . մենք պէտք է վրդովինք , մենք պէտք է խռովինք , մենք յուզուինք երբ եկեղեցին վտանգի ներքեւ է :

Ուստի մեր տենչն է այս տողերը հըրատարակած ժամանակինս հրաւիրել Ազգ . Ժողովի խորին ուշադրութիւնը : Երբ եկեղեցին վտանգի մէջ է — եւ եկեղեցի ըսելով բնականաբար պատն ու քարը չենք հասկնար — ո՛չ Ռուսիոյ , ո՛չ Թուրքիոյ , ո՛չ Պարսկաստանի կամ Հնդկաստանի հայ կայ , այլ միայն հայ : Մեր պարտականութիւնն է — երբ կը լռէ էջմիածին — որոնել փնտռել չարեաց պատճառներն ու դարմանը գտնել :

Ս . Պատրիարք Հայրն իր համարատրուութիւնը Վեհ . Հայրապետին ընելու պարտականութիւնը կ'զգայ , բայց ազգն ալ վերին համարատրութեան իրաւունք մը ունի իր հոգեւորական իշխանութեան վրայ :

Առ այժմ այսքանը բաւ համարելով կը յուսանք թէ Ազգ . Ժողովն իր առաջիկայ նստին մէջ այս խնդրով զբաղելու հարկը կ'զգայ :

Եթէ Ժողովն յուզէ այս խնդիրը , չենք կարծեր որ զայն Կաթ . Յանձնաժողովի յղելու գաղափարն յղանայ : Այլեւս պատմական հնութիւն մը նկատելու է այդ Յանձնաժողովն , կամ լաւ եւս իբր փոտած մարմին մը . անոր յաջորդ մը տալու հարկն անհրաժեշտ է :

Եւ արդարեւ հին ատեններն այդ Յանձնաժողովը կը համապատասխանէր այն ատենի Ազգ . Ժողովի գաղափարներուն . զայն բաղկացնող անդամներն այն ատենի ժողովի «նշանաւոր անձնաւորութիւններն» կը համարուէին , բայց այժմ պարագայները բոլորովին փոխուած են . իր արգի կազմակերպութեամբ Ազգ . Ժողովը պէտք է ընտրէ Յանձնաժողով մը կազմուած բոլորովին տարբեր մասնագէտներէ :

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ՍԸ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐՈՒՍ ՄԷՋ

Ֆալաքան. — Տիրացու Արթին ու ձայնաւոր
Գասպար. — Պէշիկթաշի Մաքրուհեան վարժարա-
նը. — Գերասաններ:

Ֆալաքան իմ էն հին դպրոցական յի-
շատակա է:

Հիմա մշուշի մէջ կ'երեւայ ինծի այս
փայտէ ու չուանէ կազմուած գործիքը,
որ տանգըլու ու վիթխարի D մը կը յի-
շեցնէ ֆուստական այբուբենէն:

Այս D ին սիւնակը փայտէ է, տոկուն
ու դիմացիուն փայտ. և պարոյթը ուս-
տական կուպրով ծեփուած բարակ չուանէ
մը կը բաղկանայ: Կ'ուզէի տեսնել հիմայ
այդ անփնաս դարձած գործիքը:

Գաւազանը՝ հունի ծառէ ստա մը դիւ-
րաթեք ու անրեկանելի, ֆալաքային հետ
contre-basso ջութակի մը տալաւորութիւ-
նը թողած է յիս: Առաջ այդ երաժշտու-
թիւնը չ'էի սիրէր:

Ջութակահարին գէմքը միտքս է, բըս-
նաւորի թալուկ ու մեղկացած գէմք մը,
կարճ հասակի մը ծայրը անցած խոշոր
գանկ մը, ֆէսը հաին ծռած ու ցոյց տա-
լով ձերմակ գտակը իր քրտնածոր ու լայ-
նածաւալ ճակատէն: ձիւնապատ գազաթ
մը ջիւղեցաւ պահարանի մը ծայրը:

Ինչպէ՞ս կ'ըլլար որ այս նիշար մարդը
չարունակ կը քրտնէր. ամառ ձմեռ կը
գանգատէր եղանակէն, հեղձեալ, հազիւ
կարենալով շունչ տանուլ, հետզհետէ
մերկանալով վերարկոյն, «եթէն» ու բաճ-
կանն ու երեսան հանելով շապիկին վրա-
յէն տաբատը բռնելու համար կուրծքին
վրայ խաշածէ: Բերուած «կէն», որ իր
ուսերը կը կէշը ու խաչուած մարդու
մը կերպարանքը կուտար իրեն:

Այսպէս կը շրջէր Տիրացու Արթին
ծաղկոցին մէջ, հոտաւէտ ծաղկոց մը, ուր
հարիւր տղոց քաղուածքի մուլուրը՝ մեղ-
ուաց երամի մը բզկիւնին սէս երթալով
կը բարձրանար ու խեցուցիչ կը դառնար.
մերթ ընդ մերթ կանգ տանելով, գաւա-
զանը ձեռքն ու պոռալով իր ձեռք և սուր
ձայնովը:

— Լուսթիւն...

Մէնէ՛ կ'ուզէր որ կոչէինք զինքը.
վարժապետ և պատուելի բառերը յետա-
դէմ՝ ու նախատական կը թուէին իրեն:
Ուսումնարանը ուր կառավարելու համար
ունեցած բաղձանքը երբէք իրականացած
չ'էր: Ձայնաւոր Գասպար կառավարչի ու
ձայնաւոր դասատուի կրկին պաշտօննե-
րուն մէջ ամրացած կը մնար և այս փա-
ռասիրական պահանջումը դառնութեամբ
կը լեցնէր իր փոքրիկ սիրտը:

Անվերջ բաղդատութիւն մ'էր իր նա-
խալրթարանին և ուսումնարանին մէջ
որ միշտ մեզի նպաստաւոր եղբակացու-
թեամբ մը կը վերջանար:

— Վերի աղմուկը նայեցէ՛ք, թող չ'են
տար որ աշխատիք, կ'ըսէր մեզի:

Կամ թէ,

— Թող մէյ մը իմ սրահս նային մէյմնալ
սա վերի Խէֆ-ը:

Եւ մենք կեղծաւոր ու շողքորթ, կը
բողբուէինք իր շուրջը, կարեկից իր ցա-
ւին ու անաչառ վկայ իր գանգատին ար-
դարացի լինելուն:

— Այո՛, միւսիւ:

Եւ սակայն վերի սրահը կ'որոտար, կը
թնդար իր ցնծալից ու աղմկալից կեան-
քովը, կոխներով, ծեծկուռքներով զորս
կ'զգայինք մեր գլխուն վրայ ու ներքնա-
պէս կ'ողբայինք մեզ ծաղկոցին գրասե-
ղաններուն կապող տարիքներնուս վրայ:

Կարծեմ թէ կաթուածէ մեռաւ վերջ
ի վերջոյ. իր մշտած որ քրտնէրին գաղտ-
նիքը՝ սրտին մէջն էր. խեղճ ջութակա-
հարը երբէք զով եղանակ մը չի գտաւ իր
կազմուածքին յարմար ու մեռաւ:

Ուսումնարանի կառավարիչը Ձայնա-
ւոր Գասպար կուտաւ ու կըր, ծիրանի աղ-
տերով, ձայնը մարած, պոռալէ ու օ-
ղիէն, գուարթ ու կատակախօս մարդ
մ'էր:

Հռչակաւոր Արիստակէսի աշակերտնե-
րէն էր. աստիճան առած էր. քահանայ
պիտի ձեռնադրուէր եթէ իր ամուրի ըւ-
լալը արգելք չըլլար:

Կը յիշեմ որ այս սուրբ ակնկալու-
թեամբ զինուած տարիներով թափառե-
ցաւ աղջիկ փնտռելու համար:

Կիները կը հաւնէին զինքը երբ դատին

մէջ կայնած, Ծնունդի ու Զատիկի առաւօտները ոսկեհոտ շապիկովը կը դառնար ետին վերնատունքն, իբրեւ թէ յիշեցնելու որ ինքն էր օրուան անհրաժեշտ մարդը:

Գասպար աղան քահանայութեան ուսմունքներէն թեկնածու մնաց մինչեւ վերջը. վասնզի ոչ ոք երեցիկն բլլաւ յանձն կ'առնէր:

Երբ Խորէն Սրբազան Մաքրուհեան վարժարանի տնօրէնութիւնը թողուց Գասպար աղան այլ եւս չառ չի կրցաւ կենալ:

Նորեկ Հոգեարարձուները իր խելովուկ ձայնին չէին հաւնիր. մին հօգարտ ոսկերիչ մը, որ ինքն ալ ձայնաւորութիւն ընելու տկարութիւնն ունէր, կիրակի առաւօտ մը եկաւ տնկուեցաւ դասին մէջ, Գասպար աղային քովիկը, եթէ ոչ բոլորովին կատարելու գէթ մաս մը առնելու տնոր իշխանութենէն:

Գասպար աղան չէր կրնար առանց ձայնաւոր դասատուի մը աւանդական իրաւունքները զոհելու այս կացութիւնն ընդունել. հրաժարեցաւ. բարով եկար ըսին իրեն ու կիսաւարտ քահանան բոլորովին բացը մնաց:

Հետզհետէ ուրիշ վարժարաններ մտաւ եկեղեցական երաժշտութեան դասատուի պաշտօնով. բայց առջի գուարթ մարդը չէր ալ. չքաւորութիւնը, իր ի գերեւ ելած կոշումը, Մաքրուհեան վարժարանի յիշատակն՝ ուր տարիներով սովորած ու արմատացած էր, վարժարան մը որ իր տունն էր գրեթէ, մանաւանդ այն սակերչին ստուերը, այս ամէնը միացան հէք ձայնաւորին կեանքը դառնացնելու համար: Ամէն կողմ՝ սակերիչ մը կ'երազէր. իր քթին տակ, իր քովը, ստուերի մը պէս անբաժան ուր որ ալ երթար, ազատ ու հզօր ձայնով ոսկերիչ՝ մը որուն քով իր մաշած ու հոտած շունջն անլսելի կը մնար:

Անկից վերջը շրջուն տիրացու մը եղաւ. տօն օրերը, գիւղի ազգաս եկեղեցիները կ'երթար, փոքրիկ վարձքի մը, մէծիտիցի մը փոխարէն, անեղծ պահելով իր ձայնաւորի արժանապատուութիւնը: Քալելով կ'երթար ամէն տեղ, լեւնէլէս, շարժելով գունդ գլուխը, կարծես թօթափելու համար գայն պաշարող մըամտութիւնները:

Վերջին տնգամ մը Ալեմտալի պատահեցայ իրեն. հետիտան եկած էր Իւսկիւտարէն չորս ժամ շարունակ քայլելով: Հեռուէն՝ միշտ կարմիր մնացող այտերէն ձանջացայ այդ սգելից ըմպելիքներով ուսած ու թմրուած գէմքն. ինքը չճանցաւ գիտ. յետոյ իմ բարեւելուս վրայ, խորհեցաւ. յիշեց. Մաքրուհեան վարժարանի աշակերտ մ'էի ու սիրելի մնացած յիշատակներ կարթնցնէի մոքին մէջ. իր փայլուն, իր յաջող առեւնները գիտէի:

— Ո՞ւր է հիմայ այն օրերդ, Գասպար աղա՛, ըսի իրեն:

Երաժիշտը սթափում ունեցաւ իր հոգւոյն մէջ:

Ի՞նչ միթէ ինքը չէ՞ր առջի ձայնաւոր Գասպարը:

— Արի մը ըսեմ ա՛յ մտիկ ըրէ՛:

Ախտո՛ւ, իցիւ թէ չ'ըսէր. դասէն՝ ուր գացեր էինք ունկնդրելու իրեն, ձայն մը չէր որոշ ու հասկնալի այլ հեղձամղձուկ հառաչանք մը, որ կ'ելլէր աւերեալ խռռոջէ մը ու փոքրիկ եկեղեցւոյն բարեպաշտները կը զարմացնէր:

— Այո է Պոլսէն եկող ձայնաւորը:

Խեղճ մարդն ինքն ալ զգաց որ իր անկումն անյոյս ու վերջնական էր:

Գոնէ այն եկեղեցիներէն միոյն մէջ տեղի ունենար այս պարտութիւնն ուր այնքան ատեն լուած էր իր երգերուն ներդաշնակութիւնը. այն կամարներուն ներքեւ, զորս իւր որոտացող ձայնովը թնդացուցած էր ատեն մը. ո՛չ, այլ այս լեռան գլուխը, այս փոքրիկ ու մթին մատուռին մէջ, բանէ չհասկցող այս գիւղացիներուն առջեւ, որք կը ծիծաղէին իր վրայ, ի՞նչ վերջաւորութիւն:

Այս մեծ զօրավարը, հաշակաւոր ճակատամարտի մը մէջ զարնուելու տեղ անձանթ տաւնի մը, աննշան կուռոյ մը մէջ կ'անհետանար:

Եւ ես որ գինքն ասէնուն գոված էի, իրմէ առաջ խոյս կ'ուտայի իր պարտութեան մասնակից չըլլալու զգուշութեամբ: Հուսի ուրեմն փոքրիկ օգնութիւնով մը ջանացի ափովել գինքն, յիշեցնելով այն մանկութեան օրերս, յորում ամէն տարի գիրք կարդալուս, Դանիէլի կամ Նզեկիւլի մէկ գիրքը, իր շնորհիւ եկեղեցւոյն մէջ ձեռք բերած համբաւէս երախտա-

պարտ, յաջորդ օրը կանուխ կը փութայի հօրմէս պահանջած նուէրս գաւառնի իր ձեռքը դնելու:

Մէկմալ չի տեսայ զինքը. բայց խմացայ որ Ազգն իր Հիւանդանոցին մէջ կը պատապարէ հիմայ այս դժբաղդը:

Վերջին յիշատակ մը ունիմ Պէշիքթաւի վարժարանէն. թատերական ներկայացմանց ի պատուի եղած միջոցն էր. Պոլիս՝ իր Կէտիկի փաշան ունէր, Օրթագիւղ՝ Բարեսիրաց թատրոնը. ուրիշ գիւղեր՝ մասնաւոր սրահներու մէջ կ'ուսուցին թատերական ներկայացումներ: — Պէշիքթաւ՝ Մաքրուհեան վարժարանին սրահին մէջ առաջին ներկայացումը տուաւ:

Ի՞նչ ուրախութիւն մեզի համար. ութ օր առաջ դասերը ստիպեալ դադարեցան. մեր նախակրթարանը՝ ուր թատերաբեմը պիտի շինուէր, հարկ եղաւ թողուլ, լսութիւն պատուիրող չմնաց. ամէնքը՝ տնօրէնէն սկսաւ մինչեւ դասատուներն, ամէնքը ճարտարապետ ու բանուոր դարձած էին. տնտեսը կը մնար միայն ուսուցչական մարմնոյն իրեւ վերջին յիշատակ մը. մենք՝ դամբը, գործիքները ու տախտակները կը փոխադրէինք, եռանդուն ու աշխատասէր, գրքերը մէկդի նետած ու աղատ շունչ առնելով:

Տասնըփնգ օր առաջ սկսած էին փորձերը չորրորդ կարգի դասարանին մէջ ուր արգիլեալ էր մեզ մոնել և որուն դրանքովն ամէն անցնել դառնալնուս, կը լսէինք բարձրագոյն կարգի աշակերտաց ձայները իրենց դերը արտասանելով:

Օր մը Արշակ Բ. ն էր որ կը գոչէր բանտին մէջ խելայեղ ու տարափած ուրուականներու տեսքէն.

— Ահա... Պապ, բայց այս Պապ չէ...

— Կարտինալ է կը պատասխանէր անդիէն պատրաստախօս տղայ մը ու խնդալով կը մարէին:

Երբեմն Դրաստամոտն էր յալթական զօրավարի մեծութեամբ լցուած, երբեմն Ալանդան՝ նոյնպէս բարձրագոյն կարգի աշակերտներէն մին, սեւ ու կանաչ գէմքով տղայ մը, որուն համար այս հակասակորդի մտքը յանձնուած էր իրեն, զոչելով շղթայակապ Արշակի երեսին ու դատարա

նին խարխուլ պատերը ցոյց տալով անոր,

— Ե՛հ, թող առիւծն Արշակ կոտրէ զիւր շղթայս, Զորագիւղ նայէ, այդ թանձր պատեր կը տեսնէ՞ս

Ներկայացումը տեղի ունեցաւ չքեղ ու հանդիսաւոր. աշակերտաց ծնողք, ազգականք թատերասրահի փոխուած նախակրթարանը լեցուցին. մեր նորատունկ ծաղկոցին մէջ հինաւուրց բոյսերէն ու ծառերէն կոխելու տեղ չմնաց. Թաղական Խորհրդոյ տեսնապետը, Հոգարարձուները, մէկ կարգի վրայ չարուած, ճիշդ իմ գրասեղանիս տեղը, ու անոնց կրօնակը չարչիլի էսնաֆները ու աւելի բարձր, օթեակի ձեւով չամի տախտակէ շինուած փոքրիկ տուփերու մէջ, Պէշիքթաւի գեղուհիները, այս բոլորը մեր նախակրթարանին մէջ զետեղուած, սեղմուած, լուռ ու խելօք, տարիքնին առած աշակերտներու կը նմանէին և որոց վրայ կարծես մեր միւսիւին ոգին՝ իր ճերմակ ու մաքուր թաքէն դրած, աներեւոյթ կը շրջէր:

Մեր մանկական սրահը մէկ գիշերուան մէջ քառասուն տարի ծերացած էր:

Մեծ յաջողութիւն մը եղաւ այս ներկայացումը. կանայք լացին ու էրիկ մարդիկ աղչեցան: Երբոր Արշակ Բ. դեպի փռուեցաւ իր ցնորքին մէջ, հանդիսականներէն շատեր կարծեցին որ օգնութեան փութալու էր. այնքան պարզամիտ էին այն ատենուան Պէշիքթաւցիները: Օրթագիւղէն եկած հանդիսական մը միայն անոնց բեռնէն քաշեց ու արգիլեց:

Դերասանները այդ գիշերէն վերջը մէյմալ իրենց իշխանական կեանքին երեսը չ'տեսան: Շապուհ՝ ոսկերչի մը քով մտաւ ուր այդ ներկայացման յիշատակներովը վարպետը կը նեղացնէր մինչեւ իրիկուն, քուրային քով քթին տակէն մուտալով,

— Գոհութիւն տամք աստուածոց, իշխանի իմքաջ, Մեծ է օրուանս այս յաղթութիւն և առատ չունձք զոր այսօր մեր սուսերներ հնձեցին:

ու հալոցը խառնելու համար բռնած ունելին մէջքը կը տանէր իրբեւ թէ սուր մ'ըլլար այդ երկաթի կոտորը. վարպետը մենախօսութիւնը կընդմիջէր:

—Օ՜, դորձդ նայէ, էջէ՛կ, կրակը մարեր է :

Արեաց սրբայն հիմայ պարկեշտ քու-
եռմէի մ'է չարչիին կամարներուն տակ
բացած ծակերէն միոյն մէջ պախաշ նըս-
տած, խեցիի մը մէջ պահոււրտած թուլա-
մորթի մը նման, աղամանդեայ զարդերը
ցոյց տալով, խանութին առջեւի ապակե-
այ տուփէն, ու հին դերասանի ձայնովն
ու շարժումովն անցնորդները կանչե-
լով :

Եւ երբ լեցուն շահով, աղէկ հունձ-
քով մը անցնի օրը, այս դրամական յաղ-
թութիւնը՝ իրական պատերազմէ մը ոչ
նուազ դժնդակ և արդիւնաւոր, կ'ուրա-
խայնէ զինքը, միտքը կը բերէ իր դպրո-
ցական յիշատակներն. անդգալապէս իր
անգէն մէջքին կերթայ ձեռքն անգոյ սու-
րի մը դատաւիր փնտռելու համար ու
ցած ձայնով, կամայեւի մը, հին դպրո-
ցականի մը ու խուլումմէի մը խառնուր-
դով չինուած փոխարեւութիւն մը ընե-
լով կը կրկնէ դեռ,

— Եւ առատ հունձք զոր այսօր մեր
սուսերներ հնձեցին :

Միւսները Շաղուհէն աւելի բազդա-
ւոր չ'էղան. Ալանողան ու Դրաստամատ
այս երկու անհաշտ թշնամիներն իրենց
գրկած ասպարէզովը միացան. պատմայի
վաճառականներու քով մտան երկուքն ալ :
Առաջինն իր՝ դժգոյն կանաչ գէմքովը
կրկնատումարի հաստ ու ահագին տես-
րակներու վրայ հակեալ մնաց ու ալ աւե-
րի կանաչցաւ : Միւսը հրապուրիչ էրիտա-
տարդ, Գալվաքձիներու գլուխը խանութ-
պան դարձաւ. դեռ անցեալ օր այդ աւել
պատահեցայ իրեն : Այս՝, նոյն Դրաստա-
մատն էր զոր տղայ հասակէս անջինջ կեր-
պով պատկերացուցած էի մտքիս մէջ Ար-
շակ Բ. ի ներկայացումէն ի վեր :

Այս անգամ, խանութին լայնքին դըր-
ուած նեղ ու երկայն սեղանին վրայ կեր-
պաներու ծրարները բանալով մէկիկ մէ-
կիկ շուկային կէս ստուերին մէջ ցոյց տա-
լով անոնց գեղեցիկ ու փայլուն գոյները,
Դրաստամատ կը պոռար .

— Ե՛է զարիֆ պատմաւարըմըզ վար . . . :

Գ. ԶՁՐԱՊ

ԱՐԱՐԱՏ—ԿՈՎԿԱՍՏԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Լ Է Օ

Բ.

Լէօի Պանդա-Խորը վիպակ մըն է, կամ
աւելի ճիշդն ըսելով կեանքի դրուագ մը :
Բայց եօթանասուն էջէ բազկացած այդ
գրքոյի մէջ հեղինակը կ'արդարացնէ Բը-
նապաշտ դպրոցի այն կարծիքը թէ՛ կեան-
քի պարզ պատահարները շատ անգամ կը
պարունակեն այնքան փոխադրանքովն,
կը ցոլացնեն այնքան բանաստեղծութիւն
որ անոնց նկարագիրը կրնանք վէպ ան-
ուանել : Կեանքի պարզ պատահարի մը
նկարագիրն է և Լէօի վիպակը : Շուշեցի
աղքատ մանրավաճառ մը կը թողու իր
երկիրն ու ընտանիքը և կ'երթայ ի Բա-
գու ուր փոքր ինչ աւելի փող շահելու
վաճառութիւն ունի, բայց յոյսերն ի դե-
րեւ կ'ելեն և կը վերադառնայ ի Շուշի :
Այս պատմութեան ոչ մէկ էջը կը մտրակէ
զմեզ գրքոյի շնչասպառ աւարտելու, այլ
սակայն սոսկ սոսկ կ'զգանք թէ մեր
աչքերու ծայրը արցունքի կաթիլներ ե-
կած են :

Վիպակին մէջ հեղինակը բնաւ խօսք
չէ տուած. մանրավաճառ գեղացին ինք կը
պատմէ իր դժբաղդութիւնները. նկարա-
գիր ու խորհրդածութիւն անոր բերնէն
կը լսենք :

— Բայց ի՞նչ գեղարուեստական հիւս-
ուածք պէտք է ապաստել տգէտ գեղացիէ մը,
պիտի հարցնեն անհուշտ մեր ընթերցող-
ներէ շատերը : Եթէ մանրավաճառի բերա-
նը դրուած են այնպիսի բացատրութիւն-
ներ որոնք ընտանի են միայն կրթուած
մտքերը, վիպակը ծաղրուելու չափ անբը-
նական պիտի երեւի : Իսկ թէ գեղացին
կը խօսի իր բնական լեզուովը, այդ կեան-
քի դրուագը բաժնիդ ալ ուրիշ բան ըլ-
լալու չէ բայց եթէ հաւաքածոյ մը ռամ-
կական բացատրութիւններու որք շատ
հեշտաւար չ'են հնչեր մեր ականջին :

Եւ մենք կը պատասխանենք թէ՛ ըն-
դունուած ճշմարտութիւն է որ գեղար-

ուեաւոր չհպատակիր չախուած, դժուած օրէնքներու: Գեղարուեստը բնութեան պատկերն է, և ինչպէս բնութեան նոյն և գեղարուեստի սահմանը անհուն է: Գեղարուեստական գլուխ գործոց է Աֆրի-
 քէն օրօրը որ թունդ կը հանէ ամէն սիրտ. բայց ո՞վ մեզմէ վրդովում չ'գգաւ սրտին մէջ երբ իրիկնապահին անցնելու տնակի մը առջեւէ լսէ մօրկան մը օրօրը: Միթէ այդ օրօրն ալ գեղարուեստ չէ՞. այլ ո՞ր երաժշտական օրէնքի համեմատ յարկուած է: ո՞ր փոփոխութեան մէջ այդ մայրը մը-
 չակած է իր ձայնը: Ո՞վ կարող է տարրա-
 լուծել մայրական օրօրի գեղեցկութիւնը:

Մայրական օրօրի բնական գեղարուեստի հմայքն ունի և Պաշտօնը, նկարագրութիւն այնպէս պարզ և պարզ ինչ-պէս գեղացիի գաղափարն ու կեանքը: Հոն հեղինակը կը սիրէ ժողովրդի բերնի առածները, պտտկերները և այն մանր մունր բացատրութիւնները որք գեղացիի սրտին ամենանուրբ զգացումները կ'արտայայտեն և անոր հոգեկան վիճակը կը նկարեն: Այդ առածները, այդ պատկերները, այդ հեծութիւնները, որք դարեւոր աւանդութիւն են, և հաւանօրէն դարեւոր փառանդութիւն պիտի մնան, առանձինն առանձինն չեն թողուր խորին տալանորութիւն, այլ երբ կենդանի շունչով մը ի մի ձուլուած են, կը յօրինեն պատկեր մը այնպէս քաղրախորժ, այնպէս մեղամաղձիկ ինչպէս աշունը: Այսպէ՞ս չէ և միթէ բնութիւնը: Եթէ առանձնեակ ըլլան ի՞նչ ունին հրապուրիչ աշնան բա-
 լուա երկինքը, ծառն արդէն գրեթէ սա-
 ղարթաղուրդ, ու դօս տերեւը. ի՞նչ տնոյշ մեղեդի այդ մեռած տերեւներու խարշախիւնի մէջ, և սակայն երկինք դեղ-
 նած, ծառ տերեւաթափի, տերեւ դեղ-
 նաշորթ ու խշրտոց խժժալուր միայնած կը յօրինեն մեղամաղձոտ աշունը որու կարօտուն պիտի մեռնինք թէ օր մը դադրի գոյութիւն ունենալէ:

Համառօտելով այդ վիպակը անոր մի քանի էջերն ալ առաջ բերենք որպէս զի ընթերցողն աւելի յստակ և գործնական գաղափար ունենայ այն մեկնաբանութեան զոր տալինք Արարատ-Կովկասեան արդի գրականութեան մասին:

Մանրամասն Սարգիսը կ'որոշէ ելլել

Շուշիէն երթալ ի Բագու, վառն զի որ-
 քան ալ կ'աշխատի բայց և այնպէս կարող
 չ'ըլլար օրուան հացը ձարել. քիչ մ'ալ փա-
 փառք ունի հացէն աւելի բան մը չահելու:
 Աշխատիլ ու չկարենալ տալիլ, ընկերա-
 կան անմեռ այդ խնդիրն ամէն ուրեք գո-
 յութիւն տնի. ի՞նչու հայ գրագէտն ալ
 չ'զրադի այդ հարցով. Լէօ կը յուզէ այդ
 խնդիրը մանրամասն Սարգիսի միջոցաւ:
 Գրքին սկիզբը Սարգիս կը պատմէ իր
 կեանքը. այդ կտորն ամբողջապէս կ'օրի-
 նակենք իր ամիտի նկարագիր աշխատա-
 ւոր գեղացիի կեանքին: Լէօ մէն մի տո-
 ղին մէջ պէտք է գիտել այն ճարտարու-
 թիւնը որով կարող եղած է ռամիական
 պարզ հայերէնով շատ մը գաղափարներ
 բաղադրել առանց խրոչեցնելու այն ըն-
 ընթերցողն որ գրական կոչուած լեզուէ
 կ'ախորժի: Լէօ կ'ապացուցանէ թէ մեր
 գրագէտները կարող են մերթ ընդ մերթ
 ժողովրդի օգտին համար ալ ժողովրդի
 լեզուով, ժողովրդին հասկնալի վէպեր
 ու յօդուածներ հրատարակել. ու երբ
 գրագէտներն այս ուղղութեամբ կարող
 կ'ըլլան ազգի ամենաստուար մեծամաս-
 նութեան վարդապետին նպաստել իրենց
 գրագէտի տաղանդն ալ բնաւ չը նսեմա-
 նար, և «Բարձր գրականութեամբ» սնած
 մտքերը կրնան շատ ախորժով կարգաւ
 այդ գրութիւններն: Լէօն այդ վիպակն
 իր լեզուովն ու ուղղութեամբն այնքան
 ծառայութիւն կրնայ մատուցանել դաւա-
 ւացի ժողովրդեան որչափ չկրնար մատու-
 ցանել ամենապերճաբոս վարդապետը
 «Բարձրաթուիչ քարոզով» և մամուլն իր
 խորունկ քաղաքագիտական յօդուածնե-
 րովը: Ահա այդ կտորը:

«Իմ առեւ տուրը, մեծ բան չ'էր: Առա-
 ւօտները դեռ լոյսը չը ծագած, գնում
 էի քաղաքից դուրս, նստում էի ճանա-
 պարհին: Գիւղացիք ինչ որ կը բերէին ի-
 րանց բեռները հետ քաղաքում ձեռաց,
 կ'ստնէի, որքան գրականութիւն մանր փող
 էր փնտմ: Մէկից տաս հատ ձու կ'առ-
 նէի միւսիցը երկու երեք հաւի ձուռ,
 կամ թէ գետի մանր ձուկը, կը բերէի
 քաղաք, ամբողջ օրը ման կ'ածէի, երե-
 կոյեան կը տեսնէի որ մի քանի կօպէկ
 աշխատանք է մնացել: Հացի փող էր,
 հացի կը տայի, տուն կը տանէի: Զեզ

պէտք է տեսն օր ամեն անգամ աշխատիլ չէր կարելի: Շատ օր էլ առած ապրանքս չէր ծախվում, մանաւանդ երբ աղամորդու ագահութիւնը հանդիստ չէ տալիս, ասում է մի երկու կօպէկ էլ աւելի ուզիր: Շատ անգամ ձմեռը դիւղացի չէր երեւում ճանապարհին. երկիր, աշխարհ տառած, մարդ ինչպէս դուրս դայ կրակի մօտից, մինչեւ կէսօր աչքս ջուր կտրած սպասում էի, սպասում դատարկ ձեռներով յետ դառնում: Այս էր իմ առեւտուրը, այս էր իմ հացիս դուռը: Քանի անգամ հաշիւ եմ արած մի շաբթի առածաբար. թէ օրագլուխ քսան կամ քսան և հինգ կօպէկ աշխատանք էր մնում, շատ լաւ էր: Բայց երբ որ ինձպէսները շատացան, ապրուստն էլ դժուարացաւ: Աշխատանք չը կայ, կուգէս հագիդ տուր:

«Ի՞նչ արած: ո՞ր մէկի ցաւը քաշես. նստած էին կնիկս, երկու աղջիկս և աղաւթս: Մեծ աղջիկս հասել էր, այսօր կամ էգուց ճանապարհ պէտք էր դնել: Բայց ի՞նչով: Դեռ ողորմի հօրս հոգուն, մի չափարի տուն էր թողել, մէջին ապրում էինք»:

«Տկըր ու դատարկ ման էի գալիս ամենքի առաջ, մէկը չը կար հարցնէր ի՞նչ ես անում, ի՞նչու խեղճ ես: Ամեն մարդ իր համար: Ձէ, ասացի ինքս ինձ, երբ էլ հոգիս բերանս էր հաւաքվել. այսպէս բան չի լինի: Ես անխելք եմ. մարդ չէ մնացել այս քանդված քաղաքում: Գնացել են ամենքը և էլի գնում են, վերջ չը կայ: Ղարաբաղիներին մի ծայրը Հնդկաստան է հասել, միւսը Իրան-Թուրան: Ով որ գնում է, էլ յետ չէ նայում: Երեւի այդ աշխարհներում մի բան կայ, որ վազում են այն տեղ»:

Ճանապարհ կ'իյնայ «Միտք արի ու ճանապարհ ընկայ: Երախտներս ետեւիցս ընկան մինչեւ մեր փողոցը: Որքան լաց եղան և որքան ինձ լացացրին — ասել չի լինի: Աստուած աղաչխարհանք համարի այդ քան արտասուք»:

Կ'երթայ Սարգիս կը հասնի Բաղու: Այստեղ սրտայոյզ նկարագիր խեղճ մանրավաճառի յուսախաբութիւններու: Առաջին յուսախաբութիւնը երկրէն է: Աշնան օր մը, երբ արեւը մարը կը մտնէ Սարգիս երկաթուղիէն դուրս կ'ելլէ «Մեր

Ղարաբաղի ամենալաւ ժամանակն էր. ծառերը, ծաղիկները, այգիները դալար, պտուղները տառա թափված. բայց այս Բաղուն ի՞նչ էր: Չորացած, ցամաքած երկիր: Հողի թումբերը կապես քամին է այդպէս կուտել. մի կանաչ խոտ, մի ճիւղ չ'տեսայ: Ամեն տեղից նաւթի հոտ էր փչում»:

Երկրորդ յուսախաբութիւնը մարդիկն էր: Եւ իր դէմը կ'ելլէ Ղահրունց Գրիգորը, իր հայրենակիցը «Գրիգորը էլի Ղարաբաղի խեղճ Գրիգորն էր, չէր փոխվել: Միայն խեղճի երեսի մագերը տեղ տեղ սպիտակել էին: Չարմանալի է. նա մեծ չէր, ե՞րբ այնքան ծերացաւ, որ մագերը սպիտակեցին: Երեք տարի չ'կար, որ Բագու էր ապրում»: Յետոյ Գրիգորը կը հազար «Հաղելիս կասէիր թէ այս մարդու թոքերը կտոր կտոր են արել, ածել մի չոր կաշուէ պարկի մէջ»: Կարծես խեղճ Սարգիս սաղաքայ լուսանկարն է:

Եւ ամենէն մեծ յուսախաբութիւնն է երբ Գրիգոր կ'ըսէ թէ գործի յոյս չկայ: — Գործի մարդուն փող չ'աւանդուեալիս:

— Տալիս են, կը պատասխանէ Գրիգոր, բայց վայ այն փողին, որ մենք ենք աշխատում:

Այդ պատասխանը հարուած է. բայց յոյսը չուտ չմեռնիր «Ահանջներս թէեւ լսում էին այս խօսքերը, բայց հաւատաւ չէր գալիս: Մտքումս ծիծաղեցի: Էլի հայ է, ասացի, չկամ, չէ ուզում որ ես էլ մի մարդ դառնամ»: — Բայց չուտ կ'ըմբռնէ տխուր իրականութիւնը: Մի քանի օր կը պտըտի ու կը պտըտի, գործ չկայ: Յերեկները ամէն կողմ կ'երթայ ու իրիկունները կը վերադառնայ իր բնակարանը: Գրիգորը ցոյց տաւած էր իրեն Շամախեցի խոհարարի մը խանութը ուր կերակուր պիտի ուտէր ու բնակէր. «Սանութի գլուխը ոտխտակով կարած էր, մի փոքր տեղ էին շինած գիշերը քնելու համար: Այդ տեղ կանգնած ման դալ չէր լինի, պէտք է մէջքը կռացած շարժվել: Էրիկ մարդու շորեր կային այդտեղ դրած»:

Այդ բնակարանի կեանքը մեր խանութու կեանքէ շատ յուսեղոյն է: «Երկրորդ գիշերն իմացայ, որ տեղներս շան տեղ է: Ինչ տեսակ մարդ ասես որ չէր գալիս,

չար էին ընկնում, թուղթ խաղում: Շարժվելու տեղ չկար, կ'ասես թէ մեզ վեր էին առել, ներս խցկել մի տակառի մէջ: Մնում էի պատին մեխված, գլուխս գոգս գցած: Ումի՞ք քունը կը տանէր. սպասում էի, սպասում, թէ հիմա կը ցըրվին, մի ժամից կը ցրվին. աչքերս իրանք իրանք փակվում էին, զօռով բաց էի անում, նայում: Չէ սրանք այս տեղից գնացող պտուղներ չէին: — Բայց ամենից դժուարը առաւօտն էր: Առաւօտը ամենից շուտ ես էի վարթնում: Բայց ոչ թէ իմ կամքով, — ծուխն է վերկացնում: Մեր տախտակների տակ Սադայի կերակուր եփելու տեղն էր: Սադայը մի իրանցի հայ ծառայ ունէր, անիծվածը միթին միթին վեր էր կենում, կրակ անում, որ ամանները լուանայ: Մուխը մեր տախտակների ձեղքերով լցվում էր մեր օթեւանի մէջ, մեզ խեղդում:»

Եւ ուրիշ տեղ մը:

«Ամեն օր ազադակ, ամէն օր կռիւ, հայհոյանք, թղթախաղ: Իմ անկողինն այնքան կոխ էին տուել, որ չոր կապերս էր դառել. ցեխը, հողը թափվում էր, երբ քնելիս չորերս բաց էի անում: Ի՛նչ քուն: Փոքրիկ վերնատունը բաւական չէր որ Պապիրոսի ծուխը մլլում էր, լամպան էլ մի կողմից էր ծուխ տալիս: Խեղդվում էի, խեղդվում: Առաւօտը որ ներքեւի ծուխը վեր էր կացնում, սիրտս ծանր էր, հազում է խզկացնելով, գլուխս մինչեւ կէս օր տաքվում էր, ցրիւ էր դալիս: Հոյք քիչ էի ուտում, որ ծախս քիչ լինի: Քաղցած, չարչարված, անրան անգործ: Հիմա էլ որ միտս են ընկնում այդ սեւ օրերը, սիրտս արիւնով լցվում է:»

Բայց յոյսը միշտ կը պլլայ. Բագու կը շլացնէ զինքը, և անմեղարար իր անձը կ'ամբաստանէ եթէ կարող չէ գործ գըտնել: — «Տունըդ քանդվի, քաղա՛ք, այսքան բազմութիւն կը լինի, այսքան հարստութիւն կը լինի: Մեծ մեծ տներ, նաւեր, շոգենաւներ, կառքեր: Ո՞ր մէկին մտիկ անես: Չէ, լաւ տեղ է, փող աշխատելու տեղ է: Ես սխալ եմ: Եթէ ինձ համար գործ չկայ, մեղաւորն իմ սեւ բախտն է:»

Մինչեւ այս տեղ ուրիշ բան չենք ըզգար բայց ցաւակցել այդ խեղճ պան-

դուխտին, որու միամտութիւնը մեզ այնքան ակորժելի է: Բայց ո՞ր գործ. հեղինակը այս գլխի մէջ գրաւիչ նկարագիր մը կ'ընէ հայ վաճառականի գրասենեակի, մակազինի, գործի ու խօսքի: Ուր ուրեմն արհեստանոցի մը մէջ գործ մը կը գտնէ «նեղ օրին լայն օր էլ է լինում: Աշխարհի բան է:» Դարբնանոցին մէջն է. ձեռքը տուած են մեծ ուռ մը, երկաթ պիտի ծեծէ. օրական պիտի առնու եօթանասուն կոպէկ (գրեթէ 8 դրուշ):

Այդ արհեստանոցի կեանքը միանգամ ընդ միշտ երկիւղալի կ'ընէ ինչ որ կը կոչուի բանաստեղծ օրէն «սուրբ աշխատանք»:

«Սեւ սեւ մրոտ մարդիկ, տաք կրակ, սեւ թուղ, որոտոց: Սրանք էին ընկերներս: Օրեկան մի ժամ հանգիստ ունէինք. մնացած ժամանակն ուռնով տուր, հա՛տուր: Ձեռք էր պէտք որ բան անի. գործակատարը կանգնած նայում է, ով որ շուտ շուտ է շարժվում, ռոճիկը աւելացնում է: Եթէ մի երկու աւելորդ ձեռք ունենայի: Խփում եմ, խփում եմ երկաթին, մէկտեղ պրծնում եմ, ուրիշ տեղ են տանում: Քրտինքս ծլլում է քթովս բերանս է թափվում, ծլլում է գլխովս՝ ականջներս թափվում:»

Մխիթարութեան օրը կուգայ. այդ շաբաթն է, տեսնենք գործաւորին մխիթարութիւնն ալ:

«Շաբաթը բոլորեց, վերջացաւ: Հաշիւները ստացանք: Շաբաթ իրիկունը դուրս եկանք նեղացած, փշրված: Սեւ թողի մէջ չաղախվել էինք: Մի ամբողջ շաբաթ մէջքս այնքան քրտնել էր, որ հալուս չորացել էր, տախտակ դառել: մազերի էլ ձեռք տալ չէր լինում, գտակը վերցնելիս կամ ծածկելիս սեւ թողը մլլում էր: Ձեռքերս նայեցի. ձեռքերս սեւացել էին ածուխի նման, կաշին կոշտացեալ էր, ձաքձաքվել: Իսկ կռներս դրանց մատին էլ մի հարցնէք, կատես կռներս արջի բերան էին ընկնել, ցաւում էին գիշերը մինչեւ լոյս:»

Լէօ չմոռանար և ոչ իսկ փոքրիկ կէտերն որք կրնան ընթերցողին կարեկցութիւնը աւելի գրգռել. այսպէս Սարգիս և ոչ իսկ կարող է շաբաթ իրիկուն բաղնիք երթալ. խնայողութիւն պէտք էր ընել: Ի՛նչպէս գոհ պիտի մնայինք եթէ ը-

ներ որ Սարգիս շաբաթ իրիկուն բազմիք երթալով մաքրեցաւ, հանդստացաւ: Բայց մեր այդ գոհունակութիւնը բան մը պիտի պակսեցնէր մեր գլխութիւնէ:

Եւ այդ մարմնական տառապանքներու մէջ սրտի տառապանքն ալ: Իր կնոջը, զաւկներու ական է որ կը քաշէ: «Ա՛խ իմ անոյշ, իմ Սաւա, իմ Սիմէոն, ծիտ դառնայի, թռչէի, մեր չնքում կանգնէի, ի՞նչ էք անում, ի՞նչ էք ուտում. Գիտեմ հիմա ասում էք՝ հայրերնիս զնայ, եօթն սարով անցաւ, սիրտը եօթն սարի քամակին թողեց: Չէ՛, իմ սիրելիք, էյի սպասեցէ՛ք. էյի Աստուած մեծ է:»

Չէ՛ք լսեր մեր դարձներու հաւաքանքը: Ու որ մը նամակ կ'ընդունի կնոջմէն, ինչպէս կ'ընդունի ամէն պանդուխտ. տունը մնացողներուն կեանքի նկարագիր է. և դեռ այդ նամակն ալ օտար մարդու գրել առած է կինը ուստի «իր սրտումը ո՛րքան կը լինէր բան թողնած, որքանն ալ գրողը կը լինէր մոռացած»: Կը գրէ կինը:

«Մի ամսից աւել է մեզ թողել ես գրնացել. մի մատնաջատի գիրը ի՞նչ է, որ խնայեցիր գրես, մեզ միամտացնես. Դու ուր մնացել է երեսներս վրայ փակ, մէկը չկայ որ բանայ մտիկ անէ, տեսնէ քա՛ր ենք ուտում, թէ քացախ: Երեսները տունը թափված, աչքները չմքին, մի ոտի ձայնն որ լսում են, վեր են թռչում: Գիշերը երազ են տեսնում, ցերեկը պատմում թէ, այսօր նամակ ենք ստանալու: Ո՛ր է. նամակը կտրվել է մեզանից, մի դատարկ նամակը»: Եւ կը նկարագրէ զաւկներուն վիճակը. «մաշվել են չոր ոտկոր դառել, հաց չընայ որ ուտեն: Ձուն ձմեռ է գալիս, մենք տկուր, անհայ, անթաց, Սիմէոնը քո գնալուց յետոյ թաւումել է. մաշվել, ծիծաղ չեմ տեսել այն օրից յետոյ. մինակ մնացած ժամանակը լալիս է, ասում է ինձ տարէք հօրս մօտ»: Այդ նամակի տխրութեան ներքեւ է որ կը հանդիպի իր պտուկած տեղը մի տասն և վեց տասն և եօթ տարեկան տղու, մի բարի պտուղի, Սահակ անունով, որու շնորհիւ մինչեւ բանտ կ'երթայ—բռնականարար անմեղօրէն և շատ տառապանքներէ յետոյ կ'ազատուի: Տեղւոյ անձկութիւնը գծադրաբար ինձ ներելի չը-

նէր ամէն մէկ գեղեցիկ կէտը առաջ բերել և պարզել փափագածիս պէս: Ուստի միայն գաղափար մը տալու համար արագ կը սահիմ:

Իր նեղութիւններու մէջ Սարգիս կարող կ'ըլլայ փոքր ինչ խնայողութիւն ընել և ընտանիքի խրկել:

Այդ նկարագրութիւններու մէջ է որ կը պատահինք եւ ուրիշ դարիսի մը մահին: Այդ մահին և թաղումի պատմութենէն մի քանի տող պէտք է առաջ բերել:

«Մի օր լսեցինք, թէ Ղափանցի Մկրտիչը մեռել է: Մեզ նմաններից մէկը չը կար որ լսէր ու չ'ախտասար: Պատճառն այն չէր որ մշակ մարդ Բագուում շատ քիչ է մեռնում: Ո՛չ: Ղարաբաղից ու Զանգեզուրից քանի քանի մարդ այստեղի նախօրու ու աղի հողը քաշած կը լինի դէպի իրան ու կուլ տուած, հաշիւ ու համար չկայ: Բայց այս խեղճ մշակն ուրիշ տեսակ մահով էր մեռել: Ինքը Ղափանցի էր. վաղուց ինքն եկել էր Բագու հերիք չէր, տունն էլ էր բերել: Օրը ցերեկով նստած է լինում Գարաւանսարայի դռների մօտ. որտեղից որ է մի Ֆուրգօն վազէ՛վազ ներս մտնելիս տակոյն է անում խեղճին՝ փչրում, ոսկորներն աղբի մէջ արորում: Մի խօսք էլ խօսելու ժամանակ չէ մնացել, շունչը կտրած տունն են տանում: Այդ ցաւը արտներս էր ընկնել. զնայինք, որ տանինք թաղենք: Մարդագլուխ մի մի մանէթ դրինք, քահանայ կանչեցինք, տարանք Մկրտչին հողին յանձնեցինք: Այդ օրը կասես Բագուն գլխիս փուլ էր եկել: Միտքս մէնակ խեղճ Մկրտիչը չէր. մեզանից ամեն մէկը եթէ այսպէս մեռնի, անծանօթ օտարներ ծիծաղելով կը տանին, հողը կը գցեն, ու գերեզմանի տեղը կը մոռացվի. ոչ խունկ կը ծխվի սրտի վրայ, ո՛չ մի վայ կը լսվի. աչքից ընկած, մէնակ, անօգնական Ղափանցի գերեզման. օ՛հ: Սիրտս ասում էր՝ որ եթէ Մկրտիչն իր երկրում մեռնէր, այսքան շատ ցաւ չէր թողնի: Այնտեղ կան ընկեր, հարեւան, տուն, տեղ, կայ ազգական ու բարեկամ: Հողը, քարը, թուփը բարեկամ էին: Իսկ այստե՞ղ: Ո՛ւմ հետ ուղարկենք այս անտէր որբերին, ո՞վ է այն բարեհոգի մարդն որ առաջ կանգնի, ձեռքը դնի սրտին, ասէ՛՝ դրանց խնամքն իմ շինքիս:»

Ձեռք կարող էի օրհնել թափառիլ Բագուի ամեն կողմի և ամեն հոգեւորանք նկարագիրներն առաջ բերել։ Ամեն դառնութիւն կունենայ Սարգիս, բայց նաեւ ի՛նչ մխիթարութիւններ իր վիճակակից խեղճ մարդերէ։ Վերջապէս հիւանդ կը պառկի։ Կ'աղէկնայ և կ'որոշէ ճանապարհ խնալ ու երթալ իր հայրենիքը։ Աւարտելու համար զնենք վերջի գլուխը։

«Շուշի մտայ կիրակի օր, կէսօրից յետոյ։ Ամառն էր, եղանակը հով, սիրուն, Մարդ, կնիկ, տղայ, աղջիկ դուրս թափված գնում էին ման գալու։ Կասես բանտից էի ազատվել։ Այնքան ուրախացայ, սկսեցի համարեա վազել»։

«Հայոց հրապարակից բարձրացայ, փոստի փողոցովն անցնում էի։ տունը մօտիկացել էր։ Այդ փողոցում ալ քարի վրա նստած էր սպիտակ չադրայի մէջ փաթաթված մի կին։ Ողորմութիւն էր խնդրում։ Գլուխը գցել էր գոգը, որ մարդ չը տեսնէ։ ձեռքի կէսը դուրս էր բերել, բաց արել։ ամեն մի ոտի ձայն լսելիս ցած ձայն էր հանում։ Շատերը չէին նայում, անցնում էին։ Ես ձեռքս գրպանս տարայ, որ ողորմութիւն տամ, մանր փող չը կար։ Լաւ, ասացի, յետոյ կըտամ։ Եւ էի վազեցի»։

«Հէնց ինչպէս հիւանդութեանս ժամանակ տեսել էի, այնպէս էլ եղաւ։ Երախաները կպան ինձանից։ Նրանց համար նոր էի աշխարհ եկել»։

«Մարմինս փաքաղվեց, երբ տեսայ նրանց այնպէս տկոյր»։

«Կնիկս տանը չէր։ Հարցնում եմ թէ ո՞ւր է, լաց են լինում։ Ես էլ լաց եղայ։ Աստուած, անբախտութիւն չը լինի պատահած։ Բայց Սիմէոնն ինձ հանգստացրեց, ասելով։

— Երբ միջնած ժամանակն է գալիս։

«Վերջապէս միջնեց։ Կնիկս սպիտակ չադրան չուր կալած եկաւ։ Ասացինք, խօսեցինք։ Ի՛նչ իմացայ. փողոցում նստած մուրացիկներ իմ կնիկս է եղել։ Արիւնս գլխիս խփեց։ Լեզուս էլ չը գորեց որ ուրախացնեմ, ասեմ մի նոր մեղուկ եմ բերել, ամենքի համար չիթ ու կտոր եմ բերել, մի տասն կամ քսան մանէթ էլ փող։ Ես կատաղել էի։ Բայց ո՞ւր վրա։

Ի հարկէ ինձ վրա, ինձ»։

Կ'զգամ թէ չկրցի կատարեալ դադար տալ Պանդուխտի մասին։ Եթէ պէտք ըլլար ծաղկաքաղ մը ընել այդ վիպակին գեղեցիկ կտորներու, հարկ էր վիպակն ամբողջապէս արտատպել։ Պանդուխտը չէ այն գրութիւններէ զոր մէկ անգամ կարդալէ յետոյ այլ եւս ձեռքերնիս չենք առներ։ Ընդհակառակն ով որ զայն կարդացած է շատ անգամ նորէն կարդալու կարօտն ունի։

Պ. Առաքել Բաբախանեանց—կամ Լէօ կոչուած է մեր գրականութեան մէջ նշանաւոր դիրք մը գրուելու և ըլլալ մեր էն ժողովրդական վիպասաններէն մին։ Բնութիւնը զիս օժտած է այն յատկութիւններով որք անհրաժեշտ են վիպասան մը առաջ բերելու համար, ունի սիրտ մը որ խորապէս կ'զգայ այն ցաւերն որով կը տառապին թշուառները, նկարագրած անձնաւորութիւններն ըլլան բարի թէ չար կը թափանցէ անոնց հոգւոյ խորը, կը մտնէ անոնց «մութին մէջ» երբ զանոնք պատկերացնել կուզէ։ Կ'ըմբռնէ բնութիւնը, կը սիրէ զայն և սիրցնել կուտայ։ Կը զգայ թէ նիւթական տարեքններու մէջ խակ ոգի կայ զգացողին համար։ տուն մը, խան մը, քար մը իրենց բանաստեղծութիւնն ունին, և Լէօ կը կարդայ այդ բանաստեղծութիւնը։

Իսկ այդ ամէն զգացումներն ու գաղափարները բացատրելու համար ունի այնպիսի ոճ մը որուն նմանը կը մաղթենք շատ գրադէտներու։ Պարզ ու վճիռ ոճ մը, մերկացած այն ամէն անօգուտ զարաներէ որք չեն ծառայեր ուրիշ բանի բայց եթէ սքօղել հեղինակի մը զգացումի ու գաղափարի ազդատութիւնը։ Երբ Լէօ նըկարագրիր մը կ'ընէ, իր ներկայացուցած պատկերն անմիջապէս կը տեսնենք մեր աչքի առջեւ, բացատրած գաղափարներն առանց զմեզ հոգնեցնելու կը թափանցեն մեր մտքի մէջ։

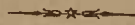
Լէօի և իր նմաններու երեւոյթը փըրկաւէտ է մեր գրականութեան համար հետեւաբար մեր ժողովրդի։ Արդէն ըսինք թէ ուսու մատենագրութիւնը մեծ ազդեցութիւն ունի Արարատ-Կովկասեան Հայոց գրականութեան վրայ, սակայն որքան ալ զոհ ըլլանք այդ բարերար ազդեցութեան մասին պէտք չէ մոռնալ թէ հայ

ժողովուրդը, մանաւանդ հետամնասունջ երիտասարդութիւնը, երբ ընտելանայ այդ մատենագրութեան այլ եւս հայերէն գիրքն իրեն համար ո՛չ համ կ'ունենայ և ո՛չ հոտ. գրադէտները քաջալերելու համար «ազգասիրարար» գիրք կարդալ կարելի չէ — այս պահանջունն այն իւթօբիներէն է որք երբեք իրականութիւն չպիտի ըլլան: Երբ հայերը սիրահարին ուսու գրականութեան, երբ կարդան միայն ուսերէն գիրք, այնուհետեւ մի երկու սերունդ ևս ու հայ մատենագրութիւնը այլ եւս գոյութիւն չ'ունենար, և երբ գրականութիւնը կը մեռնի, ու ժողովուրդը կը սիրէ օտար լեզու ազգութիւնն ալ կորցնեն սահմաններէ շատ հեռու չէ:

Բայց այս փոանգը սպառնալից չէ. գրագէտներու նոր խումբ մը սկսած է գոհացում տալ ժողովրդի մոռաոր պահանջի. ուստական գրականութեան ուղղութեամբ կ'ուսումնասիրուի հայ կեանքը, և սրտերնիս այնքան տաք է գեո. որ կը փարինք այդ գրականութեան: Այդ խումբի պարագլուխներէն է և Լէօ. կ'ըզմանք որ շարունակէ աշխատիլ ու գրել, զի ազգին կը մատուցանէ իրական ծառայութիւն մը, մին այն ծառայութիւններէն որք ազգային պարտականութիւն են:

ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

ՆՈՐԱԳԻՏ ԹՈՒՂԹ

Տեսած օրս սիրեցի՛ զայն:
Ո՞վ է: Անուն զոյգ ունի նէ.
Մին սըրբուհւո՛յ. միւսն Հանրի Հայն
Հուր տալի մը վերայ գընէ:

Տեսած օրս իսկ, — և հընա՞ր էր
Գործ այդպիսի ձըգել հեռու, —
Տեսած օրս իսկ նըմա զիմ սէր
Ուղեցի յայտ առնել ազդո՛ւ:

«Քու խօսքդ սրծաթ, ու գիրդ՝ ոսկի.»
Բարեկամք իմ ասեն միշտ ցիս:
Ի՛նչա մատիտն իմ սողոսկի՛
Թեւիս ընդմէջ ու թեւնոցիս:

Ծածկըւեցաւ թեւնոցս համակ
Սեւ տառերով նըրբին ու հոծ,
Կամ թէ բանիւք բոցագունակ:
Է՞ր լայնագոյն չէր իմ թեւնոց:

Քանզի մընայր դեռ վերջին տուն.
Զի մընային հըրագո՛յն բառք:
Ու դիտէի ճերմակ կատուն,
«Ուսին վըրայ կենայի՞ն տառք:»

Հուսկ ուրեմն յակն արկի նըմա,
Դիտէր ի յոյզ զիմ ըզըւար.
«Թո՛ւղթ կ'ուզէիր. թո՛ւղթ, ո՛հ, չը կա՞յ.»
Մընչեց ի ձայն՝ որ գոգ նըւա՛ր:

Շուրջն հայեցաւ. Բաց ի կատունէն,
Բաց ի կատունէն՝ ոչ ոք ըզմեօք.
Ու թեզանիքն ի մի ծըւէն
Պատուեց աղջիկն անժո՛յժ ձեռօք:

«Միթէ քեզ ո՞չ բաւ այսքան թուղթ:»
Եւ հո՛ւր շըրթամբք ը՛յս թեւին վրայ
Դըրոյմեցի անջինջ իմ ուխտ.
Ինձ՝ իւր կատուիկն ու Աստուած վըկա՛յ:

ԹԵԻԱՆԻՈ

ՊԱՏԿԵՐԸ

Ա.

Այդ օրն ալ իրիկուն եղած էր ու վահրամ չէր երեցած. ծերունի պատկերահանը կ'ապասէր անհամբեր: Կազն արդէն վառուած էր երբ դուռը զարկին, վահրամ եկաւ:

— Այն տղաս, ո՞ւր մնացիր. երեք օրէ չես գիտեր ի՞նչ քաջեցի, ըսաւ ծերունին ցած, շատ ցած, ձայնով:

— Գիտեմ, գիտեմ, պատասխանեց երիտասարդը, միշտ ցած ձայնով. բայց պէտք է որ ներես. չիտակ կուգամ քնի-գեղէն, վերջին շոգենաւով: Պէտքն ինչ մարդ ըլլալն յայտնի է. շատ դժուարութիւն քաջեցինք, վերջապէս յաջողեցանք, կարգադրեցինք, լմնցուցինք. վաղը պիտի տանինք:

— Ապրիս: Քանի՞:

— Վաթսուն ոսկի:

Գոհունակութեան նշոյլ մը սահեցաւ ծերունիին տխուր դէմքին վրայ:

— Էլիզն ի՞նչպէս է, հարցուց երիտասարդը:

— Ինչպէս որ գիտես:

Վահրամ չչարունակեց հարցութիւնը:

— Կեցիր միտսին ճաշենք, ըսաւ պատկերահանը. ու ինք անցաւ քովի սենեակը:

Սենեակէն ներս մտաւ կամացուկ կամացուկ, գրեթէ ոտքին ծայրերուն վրայ կոխելով, շուռնջը բռնած. ծռեցաւ անկողնին ուր պառկած էր Էլիզ, դեղնած, նիհար: Հիւանդին աչքերը կէս խուփ կէս բաց էին. ծերունին շոյեց ձակատը:

— Էլիզ, աղջիկս, ըսաւ ուրախութեան շեշտով մը, երկու երեք օրէն Դատի գեղ պիտի երթանք. գործս յաջողեցաւ:

Թեթեւ ժպիտ մը ուրուադրեցաւ հիւանդին գունատ դէմքին վրայ: Յոյսը այդ րոպէին կը թռչտէր մահահոտ մահճին շուրջը:

— Բան մը կ'ուզե՞ս աղջիկս:

— Չէ:

Ի.

Պատկերահանը դուրս ելաւ անոտնաձայն: Գնաց միւս սենեակը. կանգ առաւ նկարի մը առջեւ, զոր կարօտցած սրտով սկսաւ դիտել:

Այսպէս ուրեմն կը հասնէր բաժանու-մի ժամը և այդ նկարի համար ալ. պիտի վաճարէր զայն ալ, երջանկութեան օրերուն միակ յիշատակն, որմէ չէր ուզած բաժնուիլ նեղութեան օրերու մէջ: Այլ պատկերահանը կը նմանի թշուառ մօր մը որ իր զաւկները ցան ու ցիր կ'ընէ:

Այդ պատկերը կը ներկայացնէր Սևանայ լիճը, ձիւներէ շրջապատուած, Մա-յիսի իրիկուն մը, նրբու մտնելէ վերջ. լուսինը քաղցրափայլ ցածրած է հանդարտ ծովակին վրայ, ուր իբր մեղամաղձութեան օթեան, խորհրդաւոր լուծեան մէջ կը նիրհէ հայոց մենաստանը, երկձի Գրչի մը սրարշաւ կ'ընթանայ լճին եզերքներէ: Երկու երիտասարդ, մին այր միւսը կին, իրարու քով սեղմ նստած Էփ-անձով պատսպարուած են գիշերի ցուրտէն. մանուկ մը կը նիրհէ իրենց գրկի մէջ. — Ինքն էր, խեղճ կինը Վառվառը ու Էլիզը երկու տարեկան, կը վերադառնային էջ միածնէն:

Մատթէոս Կաթողիկոս ճանչցած էր ի Պոլիս Ստեփանը, այն ատեն երեսուն և հինգ տարեկան փայլուն երիտասարդ մը. երբ Կաթողիկոսը էջմիածին գնաց հրաւիրեց և զնա իւր մօտ, մի քանի մեծադիր պատկերներ գծել տալու համար: Ի վաղարշապատ Ստեփան սիրած էր Վառվառը ու հետն ամուսնացած. հոն ծնած էր Եղիսաբէթ—որուն անուն աւելի քաղցրահնչակ ընելու համար Պոլսեցիք փոխած են զայն Էլիզի: Կաթողիկոսի մահէն յետոյ Ստեփան վերադարձած էր Պոլիս, ուր մի քանի տարիէ յետոյ կը մեռնէր կինը. տասնեփեց տարի անցած էին այդ օրէն ի վեր ու Վառվառի ցաւը սրտէն չէր ելած: Կեանքը ջախջախուած, Ստեփան այլ եւս դժբաղդ էր, հազիւ յիտուն և հինգ տարեկան ու արդէն ծերունիի մը կը նմանէր: Բոլոր կեանքը նուիրած էլիզին, անոր համար կ'աշխատէր, անոր համար կ'ապէր: Յետոյ դժբաղդութեան օրերն իրարու յաջորդած էին. պատկերահանի ձեռքերը կը դողային, աչքերը տկարացած էին, ո՛չ կրնար նկարել, ո՛չ կրնար դաս տալ. նախկին աշակերտներն, որոց գլուխ էր Վահրամ, կ'աջակցէին իրեն. անոնց միջոցաւ կը ծախէր Արարատեան մի քանի տեսարաններ զոր ատենօք պատրաստած էր:

Պահած էր միայն Գեղամայ լիճը. անկէ բաժնուելու կարող չէր. անկէ կ'առնէր Վառվառին կարօտն, անով կը հովա-հարէր իր այրած սիրտը:

Հիմա պիտի բաժնուէր. էլիզը հիւանդ էր, բժիշկները խորհուրդ տուած էին փոխադրել զնա Բերայէ ի Գատը գիւղ, աչնան ցուրտերէն առաջ. ու այժմ կը փչէին սեպտեմբերի առաջին հովերը:

Գ.

Թուղթի սեղաններու առջեւէն ելան Մանուկ պէյ և Հիւրերը. հոգնած էին. կէս օրէն ի վեր անընդհատ խաղացեր էին. Սիկանները ձեռքերնին ոտքի վրայ մի քիչ ալ շարունակեցին թղթախաղի վէճե-լը, յետոյ անցան քովի սենեակները:

— Սէմեան էֆէնտի, եկէ՛ք ձեզ պատ-հեր մը ցոյց տամ. այդ պիտի բաները դուք կը սիրէք, ըսաւ Մանուկ պէյ տաճկերէն, իր հիւրերէն մէկին, և միասին գնացին սրահ մը:

— Մանուկ պէյ, ի՞նչ է սա, ըսաւ Մանուկ պէյ արհամարհական ծիծաղով մը. Վառնա է, Ռուստուգ է, ի՞նչ է:

— Ձէ, ճաշ, Ռուստուտանի կառք է. պատկերն ալ Գեղամայ լիճ կ'ըսեն, մէջն ալ Հայոց վանք մը կայ եղեր ան է. Աղ-ւոր բան է:

— Օհ, օհ, պէյ, տաք ազգասէր եղած էք: Սնուշտ այսուհետեւ Սահմա-նադրութեան տարեդարձին ալ պիտի եր-թաք և պիտի գոչէք «կեցցէ՛ Սահմանա-դրութիւն»: Կը շնորհաւորեմ: Ի՞նչ պիտի ըսէք երբ այլազգի հիւրեր գան և տեսնեն ու հարցնեն: Գէթ շնորհքով ալ բան մը ըլլար: Ինչ անճոռնի բան է:

Մանուկ պէյ գունաթափ եղաւ. ո՞չ ապաքէն կարծես անոր համար մասնաւորապէս ըսուած էր «իր շուքէն վախցող մարդ է»:

Եւ Սէմեան էֆէնտի շարունակեց.

— Էֆէնտի, հասկցայ, հասկցայ. սա ցնդածինն է. դու է դուռ պտըտցուցին. ինծի ալ բերին, տասը ոսկիի ձգեցին. Բէք ըրի էֆէնտի, Բէք ըրի. փորձանքի հանդիպելու ժամանակ չունիմ:

Հեռացան գնացին միւս հիւրերու քով: Ամէնքը պատշգամն ելան. տօթաժամն անցած էր, կը փչէր իրիկուան մեղմաշունչ հիւսիսակը: Լիաթ ոք չնչեցին մաքուր օդ, հովացան, զովացան և մեկնեցան, գիշերը իրենց թղթախաղը վերստին շարունակե-լու համար:

Գ.

Երկու շաբաթներէ ի վեր ամէն օր, ամէն րոպէ պատկերահանը կ'սպասէր վաթ-սուն ոսկիներուն: Էլիզը աչքին առջեւ կը հալէր կը մաշէր. օրուան ամէն մէկ ժամը կ'առնէր կը տանէր պատառ մը, կտոր մը խեղճ աղկան կեանքէն:

— Հայրիկ ե՞րբ պիտի երթանք Ղատի գեղ, կը հարցնէր մաշած ձայնով.

— Քանի մը օրէն զաւակս, քանի մը օրէն. բժիշկը ըսաւ որ քիչ օրէն ոտքի պի-տի ելլես, և պիտի երթանք:

Ու ծերունի Հայրը անցնելով քովի սենեակը աչքերը կը սրբէր:

Վահրամ՝ կ'աշխատէր ստակը գանձե-լու. Բայց ի՞նչ ընէր. Պէյին հետ ասոր համար խօսողը ըսած էր. թէ բարեպատեհ րոպէն մը սպասելու էր. Պէյին արկղա-կալն ալ նոյն պատասխանը տուած էր.

— Ի՞նչ ընենք. առթի մը սպասելու է. ապահով եղիք լմնցած գործ է. հրամանը կուտայ:

Երկուշաբթի օր մը, կէս օրի մօտ պատկերահանին տան դուռը զարկին, պա-ռաւ աղախինը բացաւ. անծանօթ անձ մըն էր ու ձայն մը. պատկերահանը սան-դուղէն սկսաւ իջնել. ուրախութենէն ոտ-քերը կը դողդողային, զի անծանօթը ը-սած էր,

— Մանուկ պէյը խրկեց.

Ստեփան վար իջաւ ու լսեց շարունա-կութիւնը.

— Պէտք չէ, չուզէր:

Պատկերը ետ դարձուած էր:

ԼՈՒՍՆԱԿ ԳԻՇԵՐՈՎ ՈՒՂԵԽՈՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ Ի Մ Ո Ւ Շ

Օգոստոսի սկիզբները արեգակը առա-ւել կը սաստկացնէ իր տաքն ու տապը Մշու հողի ու ջրին վրայ. չոյ ու դող, տեն-դային հիւանդութիւններ կ'սկսին մուտ գործել ամէն տուն, ամէն խրճիթ. ոչ միայն գեղերու մէջ այլ և քաղաքը. զի քաղաքացիք նուազ տոկուն են. Բայց բաղդատելով հերուան հետ այս տարի ցա-ւըն ու շուրջ պակաս են ամբօխի մէջ, զի ուշ սկսան, և վրայ կը հասնի հոգնա-լուծ, ամբան հիւանդներու հովանին ու պահապանը:

Ու այս տարի արտերը փոքր ի շատէ միլիթարական են. ուճացեր են, զար-գացեր և բարեբեր արդեամբ լցուցեր երկրագործին արտն ու կալը. անօթու:

Թիւնն անցեց է . այլեւս չեն տեսնուիր խոտերու մէջ ճարակող մանուկներ : Աստուած ողորմեր է կ'ըսեն . այո՛, փոխանակ պարսկային հովին որ հերու լափեց մամուռ թփերն , այս տարի հարաւը փչեց . հարաւը զով և հով , օրհնաբեր ու բարեբեր . բոյս արտերուն , յոյս սրտերուն : Հարաւը , մեր հարաւը , բարեկամն աշխատողին , արտցունին : Հարաւ կանչին , արտաղին , հարաւ նուիրական է : Նա քամի չէ , նա հով չէ , կ'ասեն , Աստուծոյ գթութեան շունչն է որ կը շնչէ սարին ու դարին , քարին ու վարին , վարդին ու մարդին վրայ : Չեմ տեսներ հերուան մեռելային լուծիւն . ա՛լ քիչ քիչ ժպիտ կայ մարդուն երեսը . խնդ կայ տան տիկնոջ սիրտը և խաղ երախայներու մէջ :

Այս ամրան օրերէ մին էր որ ուխտի գնացինք Կարմիր եկեղեցի , Սէրկի լեռան հիւսիսակողմն : Յորեկով չէր կարելի ճանբորդել , ճանապարհ փոշիացեր , փոթորիկներ մարդ կը խեղդեն , ճառագայթք կ'այրեն . շատ անգամ հով չկայ , բնութիւնն կարծես եւ կուգայ . վճռեցինք լուսնակով քալել : Երեք ընկեր էինք ձիաւոր , մեզ կ'ընկերանար մի քիւրտ ձիաւոր ալ , երիտասարդ և զինեալ :

Դեռ լուսնակը չ'է բոլորուեր , աստղերը կը ճգճգան , կը փալփլին . հով և հանդարտ է օդը : Մի քառորդ եւս , ահա կը կտրենք սահմանն . Դէյալեան գիւղի ուստի մեկնեցանք . մեր աջ կողմն է Ան ծառ անուն քրդաբնակ գիւղը , իրաւ որ անծառ . չկայ ծառ ու ճիւղ , գիւղը հեռի է մեզմէ , բայց մենք իւր մարգագետնին մէջէն կ'երթանք , մեր ձախ կողմէն կ'երեւի ագարակն Ակնայ . Նահապետական ընկերութեան , որ այժմ կարծեմ թէ քնացած է :

Ագարակի սահմանին ալ մնաք բարով ըսեր ենք , սարաւանդակին վրայ ենք , թաշքեր են ձիերը , դադրեր են , քրտնած ու նեղուած . լուսնակը ոչ եւս է , և թէ և խաւար , բայց ուղին հարթ հաւասար է , երկիւղ չ'ունինք , զԱստուածն ալ կանչեր ենք , և յուխտ կը գնանք : Պահապան չեմ տեսներ հեռ , կ'ըսեն ուխտաւոր կանայք : Սարի աղբիւր խոտին վրայ կէս ժամ չունչ առնելէ յետոյ ելանք :

Չեռու չէր Կարմիր եկեղեցին , մի քըրդաբնակ գիւղ ալ անցնելէ յետոյ , մտանք աւանդական անտառն այդ սրբավայրին . երբեմն արջերը կ'ապաստանին այդ բարձրասարաս բարտիններու և կախամախներու մէջ , բարերադարար այս անգամ չկային :

Իջանք վար : Կարկառ մը կար՝ քարէ և հողէ , այս է եկեղեցին . թէ և Կարմիր , այլ խամբեր է : Ուխտ ըրինք՝ խաչակընքեցինք զմեզ , և մինչ մեք դէպի արեւելք ծունդի չոգած , մեր կուշտն ալ քիւրդ ուղեւորն դէպ հարաւ՝ իր նամակը կը կատարէր : Ծեշէք է կ'ըսեն , իրենք ալ կը յարգեն , իրենք ալ ուխտ կ'ընեն , չեն կտրեր նորա անտառին ծառը , անէծք կայ , կ'ըսեն , ո՞վ է անիծեր արդեօք , և ով դրեր ժողովրդի մէջ այն անմոռաց զգացումն , զոր վառ կը պահեն այսպիսի աւեր յիշատակարանաց վրայ :

Աւերակէն մեկնելով՝ մեր քիւրդ ընկերակիցը տարաւ մեզ Բէշլի-Բէշլի աղբիւրը , լուսնուեցանք , ջուրը խմեցինք , ջուր կենդանարար , որ ամբոխին նուիրէ ցաւոց փարատութիւն և ախտից բժշկութիւն :

Կէս գիշերն անցեր էր , մեր ծանօթ ընկերակիցը հրաւիրեց զմեզ երթալու իրենց վրանները , և հանգչելու մինչ առաւօտ . ուստի գնացինք այս անգամ քըրդական վայրերը , Դշլի-Երշլ , որ կէս ժամ հեռաւորութիւն ունէին : Տերեալից կաղնիներու մէջէն , երբեմն քարերու վրայ երբեմն կակուղ ու թարմ բոյսերու վրայ գնալէ վերջ կը մտնենք վրաններու մարգագետինը , պաղպղիկ առուակի մը հոսանքին հետ : Կենդանութիւն է ամէն կողմն . հոս կրակ , հոն ճրագ , հոս քրդական « լօլօն » կ'երգեն , տեղ մը կերակուր , ոմանք կը ննջեն , տավար , ոչխար իրենց չորս դին . աղաղակ , ձայն . քանի մը գամփըռներ կը պաշարեն մեզ , եւ վրաններէն մարդիկ խուսի խուսի կը հասնին , այսպէս է իրենց սովորութիւն : Ճանչցան ըզմեզ , բարեկցին , և մեք անցնելով իրենց ցեղապետի վրանը , զոր կը ճանաչէինք , իջանք , և այնքան յոգնութիւններէն յետոյ եզական օդին մէջ մինչեւ լոյս եղական քուն մը քաշեցինք :

ԳԵՂՈՍ

ՄՈՒՇ , 24 Օգոստոս

Արտօնատէր
Կ. Ս. ԻԻԹԻԻՃԵԼԷՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՍԻՍ ԼՐԱԳՐՈՑ